

Agata Piasecka

Wyobrażenia związane z pojęciem "сердце" w świetle rosyjskich frazeologizmów

---

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica Rossica 2, 121-132

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Agata Piasecka*

**WYOBRAŻENIA ZWIĄZANE Z POJĘCIEM *СЕРДЦЕ*
W ŚWIETLE ROSYJSKICH FRAZEOLGIZMÓW**

Mimo intensywnych badań nad jednostkami frazeologicznymi, zarówno na gruncie języka polskiego, jak i rosyjskiego, problem ich zdefiniowania, a co za tym idzie, jednoznacznego wyodrębnienia, pozostaje nadal kwestią otwartą. Jedną, przypisywaną im właściwość, wydaje się łączyć wszystkie istniejące teorie dotyczące specyfiki owych ustabilizowanych związków. Jest to odtwarzalność w procesie komunikacji, ustabilizowany charakter frazeologizmów. Cecha ta świadczy, w moim odczuciu, o istnieniu specyficznej więzi między różnymi pokoleniami użytkowników tego samego języka, wskazuje na to, iż frazeologia jest skarbnicą kultury duchowej i materialnej danej społeczności, wyrazicielem jej sposobu wartościowania świata, konstrukcji psychologicznej i mentalności. Z drugiej strony świadczy o fenomenalnych możliwościach języka, gotowości zaakceptowania przez niego nawet tego, co niezgodne z ogólnie przyjętymi normami gramatycznymi, syntaktycznymi oraz semantycznymi. Wniosek można wyciągnąć z owego faktu następujący: język służy człowiekowi i mimo szeregu gotowych schematów, jakie nam narzuca, respektuje to, co tworzymy, dla zaznaczenia pewnych elementów świata pozajęzykowego bardziej złożonych, nie do końca zdefiniowanych i jednoznacznych, a przez to właśnie często niemożliwych do nazwania za pomocą tego, co w określonym leksykonie przygotowane.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja wybranych wyobrażeń związanych ze słowem *сердце* w języku rosyjskim w świetle danych frazeologicznych. Praca ta stanowi kontynuację rozważań, jakie zawarłam w artykule zatytułowanym *Kilka refleksji związanych z pojęciem *сердце* w języku rosyjskim*, wygłoszonym w Pobierowie w 2004 r. na cyklicznej konferencji poświęconej badaniom mieszczącym się w szeroko pojmowanym obszarze Słowiańszczyzny „Słowianie w języku i kulturze”.

Na początku chciałabym zacytować słowa Kallistosa Ware, które zapadły mi w pamięć, czyli *врезались в мое сердце*: „Osoba człowieka jest mikro-

---

* Uniwersytet Łódzki.

kosmosem, mostem i zwieńczeniem całego stworzenia Bożego” (Ware 2002: 245) Jeśli założyć, iż tak właśnie jest, to *serce* stanowi niewątpliwie centrum owego mikrokosmosu. Jako realny organ znajduje się w centralnej części ludzkiego ciała. Sama etymologia analizowanego słowa także nawiązuje do pojęcia środka.

Сердце на религиозном языке есть нечто очень точное, можно сказать, математически точное – писал Wyszesławцев – как центр круга, из которого могут исходить бесконечно многие радиусы, или световой центр, из которого могут исходить бесконечно разнообразные лучи. Библия приписывает сердцу все функции сознания: мышление, решение воли, ощущение, проявление любви, проявление совести; больше того, сердце является центром жизни вообще – физической, духовной и душевной. Оно есть центр прежде всего, центр во всех смыслах. Так говорится о „сердце земли”, о „сердцевине дерева”. [...] Сердце есть точка соприкосновения с Божеством, источник жизни и света, и между тем оно противится Богу и Его Слову и тогда „ожесточается”, „каменеет”. Оно есть источник любви, но оно же источник ненависти. Оно есть орган веры, но оно же орган неверия (Вышеславцев 1990: 63, 78).

W świetle danych językowych *сердце* przedstawia sobą „instrument” biorący udział w kreowaniu tego, co niematerialne i mogące istnieć jedynie w sferze duchowej, a mianowicie ludzkich uczuć. Jak się okazuje, mają one zdolność oddziaływania na analizowany organ w określony sposób. W *Новом объяснительном словаре синонимов русского языка* E. Uryson w atrykule poświęconym słowom *сердце* i *душа* przedstawiła podział związków z wymienionymi leksemami, w ramach których *сердце* i *душа* występują w roli konkretnych, materialnych organów. Uczona stwierdziła, iż wyrażenia te opisują:

1. Stan emocjonalny człowieka jako stan fizyczny danego organu (np. *с легкой душой, с тяжелой душой, на душе легко, душа горит, сердце зажглось, сердце трепещет, сердце дрогнуло*).

2. Wpływ emocjonalny na człowieka jako wpływ fizyczny na dany organ (np. *трогать душу, трогать сердце, растерзать душу, как ножом по сердцу, потрясать душу*).

3. Zmianę osobowości jako zmianę organu (np. *душа грубеет, сердце черствеет*).

4. Ujawnienie autentycznych uczuć i pragnień jako ujawnienie wnętrza pojemnika (organu), w normalnych warunkach niedostępnego dla innych (np. *открыть душу, проникнуть в душу, читать в сердце*).

5. Odczuwanie bólu przez dany organ (np. *душа болит, сердце болит, душа ноет*). (Апресян 1997: 90–91).

Językowy obraz *сердца* niewątpliwie akcentuje jego dynamizm. Może się ono poruszać. Stąd też mówi się: *сердце перевертывается (перевернулось) у кого, в ком, от чего* (Karolak 1998: 1037), *поколебать сердце кого* (Федоров 1997: 499), *сердце дрожит (трепещет) как (словно) овечий*

хвост (Федоров 1997: 484), *сердце дрожит* (Сороколетов 2003: 190), *сердце дрогнуло* (Галаванова 1962: 680), *сердце затокало* (Сороколетов 2003: 190). Semantyka komponentów czasownikowych implikuje informację o przyczynie ruchu. Związek *поколебать сердце* wskazuje na działanie pewnego czynnika, wobec którego *сердце* pozostaje bezsilne i ulega jego wpływowi. W przypadku jednostek *сердце перевертывается*, *сердце дрожит* (*трепещет*) *как (словно) овечий хвост*, *сердце дрогнуло*, *сердце затокало* samo ono porusza się, manifestując w ten sposób poczucie dyskomfortu pod wpływem określonego bodźca ocenianego jako negatywny. W wymienionych frazeologizmach nie została zaznaczona zmiana horyzontalna ani wertykalna dotycząca położenia organu. Ruch bezpośrednio koreluje ze stanem emocjonalnym osoby i wiąże się z fizycznym zachwianiem lub utratą równowagi. Dla człowieka jest to sytuacja mogąca budzić lęk i niepewność. Czasownik *перевернуть* oznacza 'odwrócić, przewrócić', czyli umieścić w położeniu nietypowym, niewłaściwym. Stąd też frazeologizm *сердце перевернулось* koreluje z metaforą *дół to źле*. Leksemy *колебать* i *дражать* kojarzą się z brakiem poczucia stabilności, przysłowiowego twardego gruntu pod nogami, co z kolei implikuje negatywne emocje towarzyszące opisanemu stanowi. W tym przypadku jednostki frazeologiczne, zawierające wymienione słowa jako komponenty, oparte są na metaforze *брак równowagi to źле*. W fizycznej reakcji *сердца* wyrażony jest stan emocjonalny człowieka.

Тут она остановилась... и вдруг, закрывшись руками, зарыдала так, что во мне сердце перевернулось от этих рыданий. (Достоевский, *Белые ночи*) (Молотков 1978: 150). Один лишь только может Внушить любовь девице, сердце жен Поколебать, хотя бы наша верность крепка была, как сталь, – и это Лель. (Островский, *Снегурочка*) (Федоров 1997: 399). У самых дверей зубного врача купчиха остановилась и сказала: – Сердце-то, словно овечий хвост, так и трепещет. (Лейкин, *Вставные зубы*) (Федоров 1997: 484).

Zmiany wertykalne, dotyczące położenia serca, zaznaczone są w związkach *сердце падает* (Молотков 1978: 421), *сердце отрывается* (Молотков 1978: 421), *сердце обрывается* (Молотков 1978: 421), *сердце прыгает* (*запрыгало*) (Федоров 1997: 486). Zgodnie z metaforami *дół to źле*, *гóra to добре* wartościują one wyrażane emocje negatywnie bądź pozytywnie.

Притаив дыхание, я старался сквозь чашу леса рассмотреть приближающееся животное. Вдруг сердце мое упало. Я увидел промышленника. По опыту прежних лет я знал, как опасны встречи с этими людьми. (Арсеньев, *По Уссурийскому краю*) (Молотков 1978: 421). В Ростов теперь!.. увижу Красавицу барышню!.. Запрыгает сердечко от радости, когда из теремошка Хоть раз она приветно поглядит На бедного мальчишку-сиротинку. (А. Островский, *Тушино*) (Федоров 1997: 486)

Frazeologizm *сердце покатилося* (*покатится, закатывается, закатилось*) (Федоров 1997: 485, 486), uwzględniający, z kolei, zmianę horyzontalną, realizuje wymienioną wcześniej metaforę *brak równowagi to źle* i nazywa stan, podczas którego ktoś doznaje uczucia strachu, lęku, niepokoju.

От этого голоса у Даши закатилось сердце, упало куда-то вглубь, ослабли ноги. (А. Н. Толстой, *Сестры*) (Федоров 1997: 485) Ох! – перебивала Анна Васильевна, – не напоминай мне об этом. Как я вспомню, куда ты хочешь ехать, сердце у меня так и покатится. (Тургенев, *Накануне*) (Федоров 1997: 486).

Związki *сердце перевернулось, поколебать сердце, сердце покатилося* aktualizują obraz chaosu panującego w *сердце* i będącego rezultatem pewnego ruchu. Zburzył on dotychczasowy porządek, a elementy wypełniające *сердце* zajęły nietypowe dla siebie miejsca. Ruch, pojmowany często jako przejaw działania, życia, może być, wobec tego, wartościowany również negatywnie i oznaczać przyczynę dysharmonii, niewłaściwego porządku rzeczy, przemian negatywnych w swoich skutkach.

Dążenie do poczucia równowagi wewnętrznej, będącej naturalną potrzebą ludzi, wyrażone zostało poprzez jednostki *сердце не на месте* (Федоров 1997: 486), *сердце (не) лежит* (Федоров 1997: 485). Jak pokazują dane językowe, człowiek zachowuje spokój, niczym nie denerwuje się, aprobuje coś, wykazuje zainteresowanie czymś i odnosi się z sympatią do kogoś lub czegoś wówczas, gdy *сердце* zajmuje przeznaczone mu miejsce. Przy czym ważne jest nie tyle mówienie o konkretnym położeniu, co typowym. Jest ono konsekwencją stanu emocjonalnego osoby.

Я хочу спросить: что будет с садом, когда я помру? [...] Когда поедешь куда-нибудь в гости на часок, сидишь, а у самого сердце не на месте: [...] боишься, как бы в саду чего не случилось. (Чехов, *Черный монах*) (Яранцев 1997: 247). Она [О. О. Садовская в роли Домины] все время в трансе по случаю отъезда. У нее сердце не на месте, она волнуется, как бы не опоздать [...] (Ю. Юрьев, *Записки*) (Яранцев 1997: 247).

Każdy ruch *сердца* narusza określony stan rzeczy. Frazeologizm *отводить сердце* (Федоров 1997: 356) akcentuje fakt, iż właściwe położenie *сердца* jest równoznaczne z pozytywnym stanem duchowym osoby. Stan ów zostaje wyrażony jako fizyczne przemieszczenie się organu. Wymieniona jednostka frazeologiczna może mieć znaczenia: 'znajdować ulgę, pocieszenie w rozmowie z kimś, robiąc coś' oraz 'wyładować złość na kimś'. Skoro pewne położenie *сердца* nie gwarantuje osobie sytuacji komfortowej, należy je zmienić. Jest to możliwe dzięki działaniu określonych bodźców na organ. Warto wspomnieć także i o tym, że frazeologizm wydaje się korelować etymologicznie ze związkiem *отводит глаза*. Ów „отвод глаз”, jak podaje W. M. Mokijenko, mógł być wykorzystywany w celach leczniczych,

„чтобы отвлечь внимание больного от какого-либо навязчивого представления или злых мыслей” (Mokienko 1990: 143). Można stwierdzić wobec tego, iż *сердце* poddawane jest jakby rytualnym obrzędom mającym na celu przywrócenie mu harmonii zburzonej na skutek sytuacji wartościowanej przez subiekt ujemnie. W związku z powyższym *отводитъ* „cho-re” *сердце* – to likwidować jego „niedomaganie”, wywołane określonym czynnikiem. Podejmowanie pewnego działania przez osobę, np. rozmowy z kimś, może wpłynąć pozytywnie na jej samopoczucie, uspokoić ją, sprawić, iż poczuje ulgę. Są to właśnie zachowania, które w świetle wcześniejszych rozważań nabierają rangi magicznej, posiadają moc „uzdrawiającą” dla człowieka. Za ich sprawą *сердце* zmienia swoje położenie „na właściwe”. Wpływa to na samopoczucie osoby.

Dane językowe dotyczące lokalizacji organu uczuć pokrywają się z wiedzą medyczną na temat jego umiejscowienia w ludzkim ciele. Potwierdza to frazeologizm *сердце екает в груди у кого-то* używany wówczas, gdy ktoś odczuwa lęk, niepokoi się, ma złe przeczucia (Федоров 1997: 485). Warto przywołać także fragmenty z literatury pięknej.

Он схватил ее большие прекрасные руки и, задыхаясь от восторга, прижал их к своему сердцу (Тургенев, *Отцы и дети*) (Галаванова 1962: 680). Она схватилась за сердце, потом за горло и страшно побледнела. (Толстой, *Прекрасная дама*) (Галаванова 1962: 680). Гришка одной рукой прикрыл глаза, а другую положил на сердце, чтобы показать, как он страдает (Каверин, *Два капитана*) (Галаванова 1962: 680).

Umiejscowienie *serca* zostało wyraźnie zaznaczone w związkach o charakterze symbolicznym, opierających się na motywacji gestycznej: *положа руку на сердце* (Karolak 1998: 790), *скрепя сердце* (Молотков 1978: 429). Odwołują się one do ruchu kładzenia ręki na piersi – miejscu, gdzie znajduje się *serce*. Pierwszy frazeologizm dotyczy gestu świadczącego o uczciwości jego wykonawcy. Druga jednostka nasuwa skojarzenia związane z zachowaniem osoby wzruszonej, zaniepokojonej czymś, której *serce* bije tak mocno, jakby za chwilę miało się rozerwać. W celu niedopuszczenia do tego człowiek chwytą za nie, próbując jak gdyby je „ocalić”, „zachować w całości”, nie dopuścić do zniszczenia, „rozerwania”. Frazeologizmy *руки к сердцу* (Федоров 1983: 169), *ручонки к сердцу сложить* (Сороколетов 2003: 190) uwzględniają, z kolei, pewne czynności związane z ułożeniem ciała zmarłego, a konkretnie jego rąk na piersi. Metonimiczne określenie śmierci w sposób obrazowy posłużyło zaakcentowaniu lokalizacji *serca*.

„Сердцем крестьяне называют желудок. Когда они говорят, что сердце болит, это значит, что у них давит под ложечкой” (Сороколетов 2003: 190). Ludowe pojmowanie *сердца* odbiło się echem w języku rosyjskim w postaci następujących frazeologizmów: *под сердце*

подкатывает 'o katarze żołądka; o bólu żołądka' (Сороколетов 2003: 190), *сердце горит* 'o zgadze' (Сороколетов 2003: 190), *сердце жжет* 'o zgadze' (Сороколетов 2003: 190), *сердце сечет* 'o zgadze' (Сороколетов 2003: 190), *сердце давит* 'o odczuciu ciężaru, ucisku w żołądku; komuś zachciało się jeść' (Сороколетов 2003: 190), *сердцем захватило* 'o rozstroju i katarze żołądka' (Сороколетов 2003: 190), *сердце задавило* 'komuś zachciało się jeść', *сердце сосет* 'o bolesnych doznaniach w dołku (pod mostkiem w klatce piersiowej)'; 'komuś zachciało się jeść' (Сороколетов 2003: 190), *сердцем захватило* 'o bólu pod mostkiem w klatce piersiowej' (Сороколетов 2003: 190), *сердце нутром давит* 'o bólach w brzuchu' (Сороколетов 2003: 190), *взять за сердце* 'o nagłym i przenikliwym bólu w żołądku' (Сороколетов 2003: 190), *не к сердцу* 'coś nie przynosi komuś korzyści' (Сороколетов 2003: 190).

Сердце konceptualizowane bywa w rosyjskich frazeologizmach jako pewne tajne, sekretne, intymne miejsce, którego właściciel nie zawsze chce, by było dostępne dla innych osób. Stąd jednostka *в тайне сердца* (Федоров 1997: 533). Często procesy zachodzące w *sercu* zna wyłącznie osoba doznająca ich.

Он не любил не только докучать, даже напоминать о стихах своих, но в тайне сердца всегда чувствовал свою цену и был довольно щекотлив к малейшим замечаниям на счет произведений пера его (И. Дмитриев, *Взгляд на мою жизнь*) (Федоров 1997: 533).

Niekiedy człowiek pragnie podzielić się „treścią” *сердца* z innymi osobami, świadomie ujawnić to, co w nim się dzieje bądź znajduje. Decyzja taka oznacza najczęściej swoisty symboliczny akt zaufania i świadczy o pozytywnych relacjach międzyludzkich. Odnosić się do niej mogą jednostki *открывать (открыть) свое сердце* (Федоров 1997: 360), *открывать (открыть) сердце кому* (Молотков 1978: 303), *раскрывать (раскрыть) себя (свое сердце)* (Федоров 1997: 452), *с открытым сердцем* (Молотков 1978: 153), *развертывать сердце перед кем* (Федоров 1997: 446).

Он снова развертывал перед Лизой свое измученное сердце и говорил о жене, о том, что любит ее, но что и без Лизы – трудно ему (М. Горький, *Мордовка*) (Федоров 1997: 446). По мысли, что нас судят в наших друзьях; выбрать друга – значит дать обществу свой образ и открыть свое сердце (Крыло, *Рассуждение о дружестве*) (Федоров 1997: 360). – Она, может быть, хочет говорить с тобой, чувствует потребность раскрыть перед тобой свое сердце (Достоевский, *Униженные и оскорбленные*) (Федоров 1997: 452).

W świetle frazeologii rosyjskiej *сердце* może obejmować przestrzeń, mającą charakter zamknięty. Przedstawia ono sobą wobec tego swoisty *pojemnik*, w którym pojawiające się z zewnątrz rzeczy wywołują określone

zmiany, najczęściej negatywne w skutkach. Przemiany te dotyczą posiadacza organu uczuć. Porównajmy związki: *врезываться в сердце* 'zapadać w pamięć, utrwalić się na długo w pamięci' (Федоров 1997: 81), *войти в сердце* 'zapaść w serce, poruszyć kogoś, stać się przedmiotem ciągłych rozmyślań, wywołać uczucie miłości, przywiązać się do kogoś' (Молотков 1978: 76), *закрадываться в сердце* 'niepostrzeżenie pojawić się, wkraść się do czyjegoś serca (o uczuciach, myślach)' (Молотков 1978: 165), *западать в сердце (на сердце)* 'wywrzeć duże wrażenie, pozostać na długo zapamiętanym' (Федоров 1997: 201), *как нож в сердце* 'o czymś, co wywołuje cierpienie, sprawia ból, jest dla kogoś jak pchnięcie noża w serce' (Федоров 1997: 333), *выкинуть из сердца* 'postarać się zapomnieć o tym, co nas niepokoiło kiedyś, było nam drogie, ważne' (Федоров 1997: 93), *вырвать из сердца* 'zmuszać się do tego, by całkiem o czymś albo o kimś zapomnieć' (Молотков 1978: 96).

Слова старца глубоко врезались в сердце юноши; вскоре смерть похитила у него отца, и он остался один, но окруженный толпою надежд (Д. Веневитинов, *Золотая арфа*) (Федоров 1997: 81). Закралась в сердце грусть – и смутно Я вспомню о старине – Тогда все было так уютно (Тютчев, *Закралась в сердце грусть...*) (Молотков 1978: 165). А Маруся с той поры стала какая-то слишком задумчивая. Запал ей на сердце тот художник (Паустовский, *Рождение моря*) (Федоров 1997: 201). Дочь оставила меня, ушла из моего дома с любовником, и я вырвал ее из моего сердца, вырвал раз и навсегда (Достоевский, *Униженные и оскорбленные*) (Молотков 1978: 96).

Pojawiające się z zewnątrz rzeczy mogą być umieszczane nie tylko we wnętrzu *сердца*. Zostają one gromadzone także na powierzchni organu. Dzięki nim człowiek znajduje się w określonym stanie duchowym, przeżywa coś, doznaje pewnych uczuć: *на сердце что у кого* (Федоров 1997: 484), *пасть на сердце* (Молотков 1978: 311), *лежать на сердце у кого* (Федоров 1997: 276), *держат на сердце* (Федоров 1997: 159).

Трудно высказать и не высказать Все, что на сердце у меня (Матусовский, *Подмосковные вечера*) (Федоров 1997: 484). По крайней мере, я доволен был тем, что успел хотя исполнить то, что лежало у меня на сердце, когда был еще обер-прокурором: издавне коренных законов, действующих в областях, присоединенных к России (Дмитриев, *Взгляд на мою жизнь*) (Федоров 1997: 276). Что за радость, что за разгулье падет на сердце, когда услышишь про то, что давно-давно... делалось на свете! (Гоголь, *Пропавшая грамота*) (Молотков 1978: 311).

Gromadzone w *сердце* rzeczy mogą być przyczyną dyskomfortu doznawanego przez osobę. Powody złego samopoczucia duchowego, troski, kłopoty, zmartwienia dręczące człowieka konceptualizowane są jako coś odznaczającego się dużym ciężarem fizycznym. *Serце*, zdające się podlegać sile grawitacji, jest w stanie rozpoznać wagę pojawiających się w nim

„przedmiotów”. Realizuje ono formułę *ciężko to źle*. Fakt ten akcentuje sposób konceptualizacji w języku *serdca* jako konkretnego materialnego organu podlegającego prawom natury: *камень на сердце у кого* (Федоров 1997: 230), *свинец на сердце* (Галаванова 1962: 684), *лечь свинцом на сердце* (Галаванова 1962: 684), *с тяжелым сердцем* (Молотков 1978: 421), *ложиться «камнем» на сердце* (Федоров 1997: 284), *лежат гнетом (тяжким камнем) на сердце (совести) кого* (Федоров 1997: 275).

У вас вся жизнь от сводки до сводки, – писала мать. – Вот не было от тебя писем, и прямо камень на сердце. Днем как-то услышала твой голос, ясно услышала, как ты позвал меня. И ходила сама не своя [...] (Г. Бакланов, *Навек девятнадцатилетие*) (Федоров 1997: 230). Гибель Алексея Ивановича тяжким камнем лежала на сердце Ипатова: отстрани он Авдеева от дежурства – и тот остался бы жив (Говорухина, *Цена поправки*) (Федоров 1997: 275).

Uczucie ulgi, z kolei, konceptualizowane jest jako pozbycie się ciężaru, przedmiotu o dużej wadze. Wpisuje się ono w metaforę *lecco to dobrze*: «словно» *камень с сердца свалился у кого* (Федоров 1997: 230), *с сердца свалился камень чего* (Молотков 1978: 192), *отлегло (отошло) от сердца* (Жуков 1987: 60), *облегчать сердце* (Федоров 1997: 340), *с легким сердцем* (Молотков 1978: 421).

У нее [Ольги Ивановны] отлегло от сердца, и она уже не сердилась на художника (Чехов, *Попрыгунья*) (Жуков 1987: 60). Да ведь дитя-то не чужое, свое. За него и болеешь [...] Теперь вот словно камень с сердца свалился: слава богу, поступила. Теперь в институт нелегко попасть (Леденев, *Радость раздели пополам*).

Сердце to miejsce, w którym nie tylko coś może być gromadzone, ale i gdzie coś się dzieje: *заскребло (скребет) на сердце* (Федоров 1997: 203), *кошки скребут (скребли, заскребли) на сердце у кого* (Молотков 1978: 210, Жуков 1987: 201), *мышь (мыши) на сердце скребет (скребут) у кого* (Федоров 1997: 307), *как Христос по сердцу «прошел»* (Федоров 1997: 575), *как будто ангел по сердцу прошел* (Сороколетов 2003: 191).

Odwołanie się do postaci Chrystusa (*как Христос по сердцу «прошел»*) aktywizuje wiarę w zbawczą moc działania Syna Bożego, a pozajęzykowa wiedza o roli Męki Pańskiej decyduje o przejrzystości motywacji analizowanej jednostki. Osoba Jezusa wprowadza do kultury chrześcijańskiej perspektywę życia wiecznego, zbawienia i nadziei na lepszy świat po śmierci. We frazeologizmie to właśnie Chrystus i wiążące się z nim konotacje decydują o globalnym znaczeniu wartościowanym pozytywnie.

Nawiązując do przedstawionych rozważań, trzeba powiedzieć, że *serce* posiada wartość sakralną, przedstawia sobą miejsce, gdzie może być obecny sam Chrystus. Dusza pochodzi od Boga, *serce* natomiast stanowi punkt, za pośrednictwem którego podczas ziemskiej egzystencji człowiek łączy się ze

swoim Stwórcą: *Всем нашим делам Бог сердцевидаец* (Даль 2000: 586). Jest to miejsce wybrane, wyjątkowe, bezpośrednio łączące się z Jezusem zarówno podczas ziemskiej egzystencji człowieka, jak i po niej. W *Ewangelii św. Mateusza* czytamy: „Błogosławieni czystego serca, albowiem oni Boga oglądać będą” (Mt 5, 8). Biblia uznaje *serce* za organ wszystkich uczuć, religijnych w szczególności. Takie pojmowanie owego organu zostaje przeniesione na grunt potocznego języka rosyjskiego.

Сердце to czułe, delikatne miejsce, żywy organ, którego reakcją na działanie negatywnych czynników zewnętrznych może być ból, choroba. Stąd też: *сердце ноет (заныло)* (Федоров 1997: 486), *сердце болит кого, чье, у кого, за кого* (Молотков 1978: 149), *сердце переболело за кого, за что* (Молотков 1978: 149), *до боли в сердце* (Федоров 1997: 32), *болеть сердцем* (Молотков 1978: 42), *бьет по сердцу* (Федоров 1997: 49), *нож в сердце* (Молотков 1978: 284), *сердце изнывает (изныло)* (Федоров 485).

Если бы не мысль о вас и Р., о том, как вы болеете сердцем за меня, то я был бы вполне спокоен (Гаршин, *Письмо Е. С. Гаршиной, 13 мая 1877*) (Молотков 1978: 42). Сердце мое заныло, когда очутились мы в давно знакомой комнате, где на стене висел еще диплом покойного коменданта, как печальная эпитафия прошедшему времени (Пушкин, *Капитанская дочка*) (Федоров 1997: 486). Сердце в нем ныло, и глаза не однажды наполнились слезами (Тургенев, *Накануне*) (Федоров 1997: 486). Знал бы ты, как мучительно потерять уважение к человеку, как от этого сердце болит (Горький, *Зыковы*) (Молотков 1978: 149). – И вот в Москве, где каждая встреча ей нож в сердце, она живет шесть месяцев, с каждым днем ожидая решения (Толстой, *Анна Каренина*) (Федоров 1997: 284).

Należy zaznaczyć również, iż czasowniki nazywające fizyczne procesy, takie jak kipienie, obumieranie żywego organizmu, topnienie, często stanowią komponenty leksykalne frazeologizmów, w składzie których znajduje się słowo *serce*: *сердце горит* (Федоров 1997: 484) ‘o kimś bardzo zdenerwowanym, wzburzonym’, *растопить сердце* (Федоров 1997: 455) ‘zmiękczyć kogoś, uczynić lepszym, wrażliwszym’, *с замиранием сердца* (Молотков 1978: 176) ‘odczuwając lęk, niepokój, z trwogą w sercu’, *с замирающим сердцем* (Федоров 1997: 487), *с сердечным замиранием* (Молотков 1978: 176) ‘z lękiem, obawą w sercu’, *сердце замирает (замерло)* (Молотков 1978: 485) ‘ktoś odczuwa ogromny smutek albo strach, przeczuwa coś złego; ktoś odczuwa radość, błogi spokój’, *сердце кипит (закипело, вскипит)* (Федоров 1997: 485) ‘kogoś przepęlnia gniew’, *сердце таит (растаяло)* (Федоров 1997: 486) ‘ktoś łagodnieje, rozczuła się; nie może ulec urokowi kogoś’, *леденить сердце* (Karolak 1998: 507) ‘mrozić krew w sercu’.

W *sercu* zachodzą pewne procesy, ze względu na które organ ten może być kojarzony z różnymi żywiołami. Jego stan ulega przemianom, np. jako substancja stała o ujemnej temperaturze może topnieć i zmieniać się w płyn:

сердце тает (Федоров 1997: 486), *растопить сердце* (Федоров 1997: 455), będąc substancją płynną może przechodzić w gaz: *сердце кипит* (Федоров 1997: 485). Pozytywne uczucia (wrażliwość, sympatia) stanowią dla *serca* źródło ciepła o dobroczynnym działaniu.

Молодая княгиня была так прекрасна... так умна, что с первого свиданья умела растопить каменное сердце сурового свекра (Мельников-Печерский, *Старые годы*) (Федоров 1997: 455). Было что-то трогательно-беспомощное в ее робкой неподвижности: точно она от усталости едва добралась до стула и так и упала на него. Сердце во мне растаяло (Тургенев, *Ася*) (Федоров 1997: 486). [Васильков:] О Лидия, Лидия! Как сердце мое тает при одном воспоминании о тебе (А. Островский, *Бешеные деньги*) (Федоров 1997: 486).

Ciepło ma przyjemne konotacje, gorąco natomiast to coś posiadającego „nadmiar” temperatury. Wszelkie zachwianie proporcji i odstępstwa od normy ocenianej z perspektywy „przyjazne – nieprzyjazne człowiekowi, jego ciału” musi uzyskać w języku wartość ujemną i zostać ocenione negatywnie. Stąd też wrzątek, który może poparzyć i wyrządzić komuś krzywdę, oznacza coś niepożądanego. *Сердце* na skutek gniewu, wzburzenia, rozdrażnienia *кипит*. Oznacza to, iż naruszona została pewna równowaga i przekroczona granica dopuszczalnej ilości niepożądanych uczuć.

Negatywne konotacje towarzyszą także wszelkim przejawom chłodu obejmującego *serce*. Można je mrozić, a co za tym idzie – jakby obezwładniać. Zimno łączone jest również z brakiem przejawów życia, aktywności, z zastojem: *леденить сердце* (Karolak 1998: 507), *сердце обмирает* (*обмерло*) (Федоров 1997: 486), *сердце замирает* (*замерло*) (Федоров 1997: 485).

И как ангел пред занесенным ножом, Прохор доверчиво смотрит на властителя своей судьбы. Но его сердце замирает, сердце что-то угадывает – страшное, неотвратимое (В. Шишков, *Угрюм-река*) (Жуков 1987: 201). Увы! Как перенести сию разлуку? Печаль занимает дух... Замирает сердце... Хладеет кровь (Н. Новиков, «Труть») (Федоров 1997: 485).

Serce może zwiększać swoją objętość pod wpływem pozytywnych uczuć. Stąd też mówi się *сердце растет* (Сороколетов 2003: 192) ‘ktoś się bardzo cieszy z jakiegoś powodu’.

Сердце растет, как внучата едут, уж так радостно (Сороколетов 2003: 192).

Posiada ono także zdolności przewidywania tego, co wydarzy się w przyszłości: *чувствует сердце* (Федоров 1997: 487) ‘ktoś jest przekonany o nieuchronności czegoś (zazwyczaj złego, nieprzyjemnego) albo miał przeczucie, które sprawdziło się’, «как будто» *слышит* (*слышало*) *сердце* (Федоров 1997: 484) ‘ktoś przeczuwa coś’.

[Ванька (один):] Вот корми людей пирогами, ты ж будешь у них в дураках! – Ну, хорош я! Пирожок-то выпотрошен порядочно, и сердце слышит, что моей спине не миновать отеческих увещаний (Крылов, *Пирог*) (Федоров 1997: 484). [Авдотья Максимовна:] Только чувствует мое сердце, что ничего из этого хорошего не выйдет (А. Островский, *Не в свои сани не садись*) (Федоров 1997: 487).

Z językowego punktu widzenia *serce* to przede wszystkim organ uczuć, a nie pompa tłocząca krew. Wiąże się ono w głównej mierze ze sferą emocjonalną człowieka. Jako reprezentant tego, co nie może zostać poddane konkretnym empirycznym analizom przeciwstawia się rozumowi. W pojęciu dawnych Słowian *serdce* przedstawiało sobą organ, który mieścił w sobie różnorodne uczucia, poczynając od miłości, a kończąc na gniewie i złości. Tym właśnie uzasadnia się realizację analizowanego słowa w znaczeniu gniew, złość, irytacja, rozdrażnienie. *Serce* jest bytem dynamicznym, podlegającym różnorodnym przemianom, zmieniającym swoje położenie, zawartość, strukturę oraz kształt. Zmiany obejmujące je są manifestacją różnorodnych stanów emocjonalnych osoby. Należy podkreślić, iż frazeologizmy z komponentem *serdce* wyrażają często sposób zachowania się osoby, jej relacje z innymi ludźmi, postawę wobec różnorodnych sytuacji życiowych, wskazują na cechy osobowości człowieka. Okazuje się, iż wszystko to może zostać scharakteryzowane przy pomocy określonych parametrów, takich jak ciężar, temperatura, wielkość, głębokość. Przemiany, jakim podlega organ, dokonują się często pod wpływem oddziaływania na niego pewnych czynników zewnętrznych, zazwyczaj negatywnych.

ЛИТЕРАТУРА

- Karolak S., (1998), *Słownik frazeologiczny rosyjsko-polski*, Warszawa.
Pismo Święte, (1989), Poznań–Warszawa.
Ware K., (2002), *Kościół prawosławny*, przeł. ks. Wł. Misijuk, Białystok.
- Апресян Ю. Д., Богуславская О. Ю., Левонтина И. Б., Урысон Е. В., (1997), *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, под общим руководством академика Ю. Д. Апресяна, Москва.
Вышеславцев Б. П., (1990), *Сердце в христианской и индийской мистике*, „Вопросы философии” № 4, с. 62–87.
Галаванова Г. А., Сороколетов Ф. П. (ред.), (1962), *Словарь современного русского литературного языка*, т. 13, Москва–Ленинград.
Даль В. И., (2000), *Толковый словарь русского языка. Современная версия*, Москва.
Жуков В. П., Сидоренко М. И., Шкляров В. Т., (1987), *Словарь фразеологических синонимов русского языка*, Москва.
Мокниенко В. М., (1990), *Загадки русской фразеологии*, Москва.
Молотков А. И. (ред.), (1978), *Фразеологический словарь русского языка*, Москва.

- Сороколетов Ф. П. (ред.), (2003), *Словарь русских народных говоров*, вып. 37, Санкт-Петербург.
- Федоров А. И. (ред.), (1983), *Фразеологический словарь русских говоров Сибири*, Новосибирск.
- Федоров А. И. (ред.), (1997), *Фразеологический словарь русского литературного языка*, Москва.
- Яранцев П. И., (1997), *Русская фразеология*, Москва.

Agata Piasecka

IMAGES CONNECTED WITH THE CONCEPT *СЕРДЦЕ* FROM THE PERSPECTIVE
OF RUSSIAN PHRASEOLOGICAL CONSTRUCTIONS

S u m m a r y

The purpose of the article is the presentation of the selected notions connected with the word *сердце* in the Russian language. It is the follow-up to the considerations presented in the thesis, delivered in 2004 in Pobierow at the cyclic conference, entitled "Slavs in language and culture", devoted to the research of the widely held of Slav culture.

Сердце in the light of the linguistic data is predominantly an organ of emotions. It is dynamic and it is influenced by various, most frequently negative, external factors. It changes its location, contents, structure and shape. Idioms with the component *сердце* often express the way people behave, their relations with other people, attitudes towards various life situations as well as indicate human personality traits. It turns out that very often these can be characterized by means of parameters such as weight, temperature, size and depth. Certain processes take place in *сердце* through which this organ can be associated with different elements. The verbs that denominate physical processes such as boiling, dying of a living organism, melting often constitute the lexical components of idioms that include the word *сердце*. It is the point through which a man, during his life existence, connects to his creator, is almost 'touchable' for God.